

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

О. А. Довгаль,

доктор економічних наук, професор
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті розкрито теоретико-методологічні підходи до визначення економічної ролі держави в сучасних умовах. Обґрунтовується, що ані правова система, ані держава сама по собі не в змозі забезпечити динамічний економічний розвиток, оскільки він є результатом ініціативи бізнесу. В умовах, коли інноваційна діяльність стає основою економічного зростання, тим більше видно значущість як приватної ініціативи, так і стимулюючої функції держави.

Зроблено висновок, що в сучасних умовах, коли відбувається перехід до інформаційної економіки, що принципово змінює характер і зміст підприємництва, держава повинна координувати стихійні ринкові сили та мотивації з метою інтеграції зусиль суб'єктів ринку на вирішення стратегічних завдань економічного розвитку. Структурна ж перебудова економіки ще більшою мірою вимагає свідомого конструювання елементів ринкової системи, тому роль держави має бути надзвичайно висока.

Ключові слова: держава, ринок, економічна роль держави, добробут, динамічний економічний розвиток економіки.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ РОЛИ ГОСУДАРСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Раскрыты теоретико-методологические подходы к определению экономической роли государства в современных условиях. Обосновывается, что ни правовая система, ни государство само по себе не в состоянии обеспечить динамичное экономическое развитие, поскольку оно является результатом инициативы бизнеса. В условиях же, когда инновационная деятельность становится основой экономического роста, тем более видна значимость как частной инициативы, так и стимулирующей функции государства.

Делается вывод, что в современных условиях, когда происходит переход к информационной экономике, принципиально меняется характер и содержание предпринимательства, государство должно координировать стихийные рыночные силы и мотивации с целью интеграции усилий субъектов рынка на решение стратегических задач экономического развития. Структурная же перестройка экономики еще в большей степени требует сознательного конструирования элементов рыночной системы, поэтому роль государства должна быть очень высока.

Ключевые слова: государство, рынок, экономическая роль государства, благосостояние, динамичное экономическое развитие экономики.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINING THE ECONOMIC ROLE OF THE STATE IN MODERN CONDITIONS

Solved theoretical and methodological approaches to the economic role of the state in the modern world. Rationalized that neither the legal system nor the state itself can not provide dynamic economic development, as it is a result of business initiative. In an environment where innovation is the basis of economic growth, the more visible is the importance of private initiatives and stimulating functions of state as well.

It is concluded that in the present conditions, during the transition to an information economy that fundamentally changes the nature and scope of business, state should coordinate natural market forces and incentives in order to integrate the efforts of market participants on the strategic objectives of economic development. The structural readjustment of economy requires conscious design elements of a market system even more, so the role of government should be extremely high.

Key words: the state, the market, the economic role of the state, welfare, the dynamic economic development of the economy.

Постанова проблеми. Визначення ролі держави в економічному розвитку надзвичайно важливо. Досвід багатьох країн показав, що в умовах ринкової економіки держава має бути тим суб'єктом, який за допомогою своїх органів та інструментів функціонує, виходячи з міркувань довготривалого суспільного блага. В той же час ані правова система, ані держава сама по собі не в змозі забезпечити динамічний економічний розвиток, оскільки він є результатом ініціативи приватного підприємництва. У цьому все більше проявляється правота Й. Шумпетера, який вважав підприємництвом не будь-який бізнес, а тільки інноваційний, що забезпечує нове поєднання факторів виробництва: «Форма і зміст розвитку в нашому розумінні в такому випадку задаються поняттям "здійснення нових комбінацій"» [1, с. 159], тобто

виготовлення нового блага або створення нової якості того чи іншого блага; впровадження нового методу (способу) виробництва; освоєння нового ринку збуту; отримання нового джерела сировини або напівфабрикатів; проведення відповідної реорганізації.

У сучасних умовах, коли відбувається перехід до інформаційної економіки, що принципово змінює характер і зміст підприємництва, ставлячи в основу інноваційну діяльність, тим більше видно значущість як приватної ініціативи, так і заохочувальної і підтримуючої функції держави. Поєднання їх зусиль призводить до позитивних результатів в економічному розвитку найбільш розвинених держав, а також у проривному розвитку нових індустріальних країн.

Метою статті є обґрунтування на теоретико-методологічній основі виключно важливої економіч-

ної ролі держави в умовах структурної перебудови економіки.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне обґрунтування економічної ролі держави можна знайти ще наприкінці XIX ст. Так, німецький економіст А. Вагнер висунув гіпотезу (так званий, закон Вагнера), яка, хоча і зазнала багаторазової критики, продовжує отримувати фактичні підтвердження. На думку А. Вагнера, промисловий розвиток має супроводжуватися зростанням частки державних витрат у валовому національному продукті, тому що ускладнюється суспільство, попит на послуги зростає швидше, ніж особисті доходи, а монополії мають потребу в контролі [2].

В. Ойкен, провісник теорії соціального ринкового господарства, яка була втілена в Німеччині, підкреслював, що для відстоювання правил ринкової економіки необхідна сильна держава. Це пов'язано з необхідністю захисту конкуренції. Тільки якщо держава протидіє монополіям, можна тривалий час зберігати соціальне ринкове господарство [3].

А. Мюллер-Армак, один із духовних провідників соціального ринкового господарства, сприймав його як ідею, «мета якої полягає в тому, щоб, спираючись на конкурентну економіку, з'єднати вільну ініціативу із соціальним прогресом, забезпеченим саме завдяки ринково-господарській діяльності» [4, с. 37].

В умовах соціального ринкового господарства, як вважає Х. П. Штиль — президент Конгресу промислово-торговельних палат ФРН, «держава обмежується формуванням рамкових умов, в які суспільні групи за інтересами можуть привносити свої погляди і досвід щодо прийняття політичних рішень» [4, с. 38].

Існує й інший погляд на економічну роль держави, найбільш чітко виражений М. Фрідменом і який було втілено в реаліях США. М. Фрідмен виходить з того, що держава повинна реалізовувати свої зобов'язання за допомогою приватних інститутів через ринкові механізми [5, с. 203 – 209].

Прапором економічного неолібералізму став глава австрійської економічної школи Людвіг фон Мізес. Він сформулював основні постулати цього напрямку: приватна власність, свобода, рівність індивідів як особистостей при нерівності доходів, індивідуалізм, демократія. Держава повинна обмежуватися дотриманням перерахованих принципів [6].

Особливу увагу проблемі співвідношення ринку і держави приділяв лауреат Нобелівської премії Фрідріх фон Хайек — також економіст неоліберального напрямку, що належить до неоавстрійської економічної школи. Ще в 1930-ті роки він задався питанням, чому соціалістичне планування неефективне і дійшов до висновку, що справа полягає в неможливості для центральних плануючих органів зібрати всю необхідну для планування інформацію. Ф. Хайек також критикував позиції Дж. М. Кейнса та неокейнсіанців у зв'язку з їх надмірним звеличенням ролі держави в економіці [7, с. 127].

Таким чином, і в тому, і в іншому варіанті держава повинна обмежуватися певним набором функцій, забезпечуючи функціонування приватного сектору економіки. Економічна роль держави в ринковій економіці має свої межі: державне втручання не повинно пригнічувати самі основи ринкового механізму, конкуренцію, самостійність товаровиробників.

Загальноновизнаним в даний час видається також положення про те, що саме держава має забезпечувати досягнення загальнонаціональної мети розвитку. У більшості країн такою метою визнається добробут. В економічній теорії поняття «добробут» активно розроблялося економістами США і Великої Британії, де виник навіть спеціальний науковий термін «економіка благоденства». В якості мети це поняття було визначене і в рамках старої, неринкової радянської економіки. Однак практика показала, наскільки складним в теоретичному плані є це поняття. Причина в тому, що, говорячи про добробут, важко кількісно сформулювати цю мету — вона значною мірою має відносний характер. Тому в реальній економічній політиці мета добробуту в своєму прямому варіанті навіть не називається.

Існує ціла група економічних теорій, яка отримала назву теорії економічного добробуту. В її межах робляться спроби визначити поняття добробуту, що представляється досить складним, оскільки його оцінка індивідуумом має багато в чому суб'єктивний характер. Як же знайти об'єктивний критерій оцінки добробуту? Пропонується такий вихід. Слід провести межу між поняттями «економічний добробут» та «суспільний добробут». Економічний добробут — це аспект добробуту, який визначається споживанням благ та послуг і може бути виражений в грошовій формі а отже, і може бути об'єктивно оцінений. Суспільний добробут — благополуччя суспільства як сукупності індивідів і груп. Він, на відміну від економічного добробуту, включає в себе суб'єктивний аспект.

В економічній теорії також ставилися завдання визначення найкращої, «ідеальної», оптимальної економічної політики для досягнення цілей держави. Основи даного напрямку закладені в базовій теорії першого нобелівського лауреата з економіки голландського економіста Я. Тінбергена, який визначив алгоритм формування такої політики: перше — формулювання головних цілей, які бажано досягти; друге — визначення цільових показників, в яких можна виразити мету; третє — підбір політичних інструментів, якими володіє уряд. Я. Тінберген розробив модель економічної політики у вигляді простих лінійних функцій, зв'язавши разом цілі та інструменти, і показав, що для проведення успішної політики для кожної мети повинен бути використаний окремий незалежний набір інструментів [8].

На практиці не існує повністю незалежних наборів інструментів регулювання. Так, податкова політика може бути використана і для підвищення доходів бюджету, і для зниження податкового тяга-

ря. І займається цими питаннями один і той же податковий орган.

Нобелівський лауреат Р. Манделл розвинув ідеї Я. Тінбергена, запропонувавши ще одну ланку у встановленні взаємозв'язку цілей та інструментів економічної політики. На його думку, кожен інструмент політики повинен бути в руках окремих незалежних інститутів. Тоді відбудеться децентралізація прийняття рішень і буде проводитися оптимальна економічна політика [9].

У 1970-ті рр. Р. Лукас — ще один нобелівський лауреат — піддав критиці теорію економічної політики Я. Тінбергена, а також засновану на ній практику розробки моделей економічної політики. По-перше, він відзначив той факт, що самі інструменти змінюються в ході їх застосування і тому використання лінійних залежностей неправомірне. По-друге, він увів у теорію економічної політики поняття «раціональних очікувань». Так, наприклад, ефект від змін в податковому законодавстві багато в чому залежить від раціональних очікувань компаній і домашніх господарств. У той же час Р. Лукас визнав, що не слід відкидати модель Я. Тінбергена, яка дає можливість моделювання економічної політики [10].

В Україні зараз немає ясності в тому, яку саме модель ринкової економіки ми обрали. Зрозуміло тільки те, що наша країна трансформується з адміністративної економіки у ринкову. На нашу думку, оскільки саме соціальна ринкова економіка об'єднує принцип ринкової свободи із принципом соці-

ального вирівнювання, сприяє підвищенню добробуту і при цьому прагне до певного перерозподілу ринкових доходів, саме ця модель найбільшою мірою підійшла б Україні. Протягом багатьох років різні українські уряди стикалися з однією і тією ж дилемою: політика стабілізації або структурні перетворення. Була зроблена спроба досягти і стабілізації, і структурних зрушень в економіці монетаристськими методами, які відносно дієві для антициклічного регулювання. Але чи має сенс використовувати монетаристський інструментарій в умовах високомонополізованої економіки? Результат — поглиблення економічної кризи і підірив основ відтворення — відомий.

Розробка комплексної довгострокової програми соціально-економічного розвитку України є наразі необхідною. Здійснення стратегії курсу відродження України з опорою на внутрішні джерела росту зажадають величезних коштів та зусиль з боку держави в регулюванні господарських перетворень і підтримки вітчизняного бізнесу. Крім того, падіння виробництва в українській економіці не має аналогів у світовій історії. В результаті перейдено межі стійкості макроекономічної системи. Тому також необхідно посилення державного регулювання економіки, яке має бути спрямоване на здійснення прямого державного впливу на прискорення економічних процесів у тих сферах господарської діяльності, в яких ринок поки не працює, або працює недостатньо, створення сприятливих нормативно-правових умов господарської діяльності в реальному секторі і

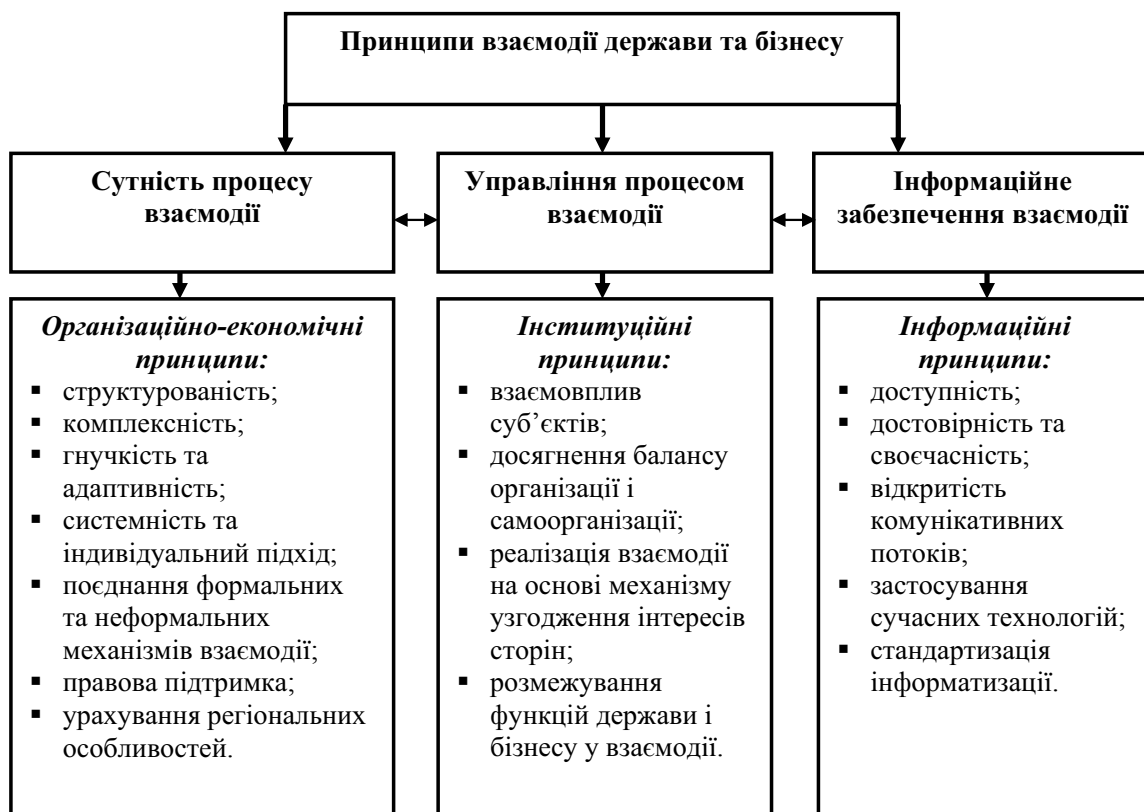

Рис. 1. Принципи взаємодії держави та бізнесу

посилення контролю за дотриманням цих умов (податкова дисципліна, тінізація економіки тощо).

Аналіз сучасних систем взаємодії держави і бізнесу в різних країнах показав, що специфіка та ефективність їх взаємодії полягає у формах реалізації принципу саморегуляції за такими класифікаційними ознаками, як організаційно-економічні, інституційні та інформаційні, що характеризують сутність, управління та інформаційне забезпечення взаємодії держави та бізнесу відповідно. Таким чином, ефективність формування партнерських взаємовідносин держави і бізнесу ґрунтується на інституційно закріпленій системі принципів розподілу їх функцій: економічних, організаційних та інформаційних (див. рис. 1).

Держава повинна координувати стихійні ринкові сили з метою інтеграції зусиль на вирішення стратегічних завдань структурної перебудови економіки. Постановка таких завдань, безсумнівно, знаходить підтримку. Насамперед викликає схвалення основна стратегічна мета програми — підвищення якості та рівня життя населення на основі побудови високоефективної соціально орієнтованої ринкової системи господарства.

Проекти таких планів розробляються спеціальними урядовими органами, а потім узгоджуються з об'єднаннями підприємців, профспілок, найбільшими компаніями. Загальна концепція соціально-економічного розвитку складається у вигляді плану-прогнозу на певний період. Одночасно розробляється ціла низка конкретних програм, в яких можуть брати участь приватний сектор, держава, профспілки. Така практика широко застосовується і в Європейському Союзі, де є численні програми з підтримки інновацій традиційних галузей, розвитку малого і середнього бізнесу та багато інших. Плани-прогнози стали типовими для найбільш розвинених країн Заходу, а також Японії та Кореї після проходження етапу індикативного планування. З урахуванням нещодавнього досвіду централізованого планування й одночасно недостатнього розвитку ринкових механізмів та інститутів, а також українського

менталітету, для України підійшов би варіант індикативного плану. В даний час економічна діяльність в Україні орієнтується в основному на річний бюджет. Тим часом завдання стратегічного розвитку та інноваційно-технологічної структурної перебудови виробництва припускають організацію державного управління за допомогою середньо- і довгострокового індикативного планування і прогнозування. Тобто необхідне висунення чітких цільових орієнтирів розвитку і структурної перебудови виробництва, консолідації зусиль держави і приватного капіталу, підкріпленого заходами державного регулювання та здійсненням необхідних програм.

Висновки. Таким чином, реформування економіки повинно враховувати необхідність здійснювати історичну спадкоємність інститутів суспільства і економіки. «Інститути створюють базові структури, за допомогою яких люди впродовж усієї історії домоглися порядку і таким чином знизили ступінь своєї невпевненості» [11, с. 188]. Порухення еволюційної спадкоємності призводить до важких витрат реформування. Економічна роль держави в нашій країні повинна ґрунтуватися на синергетичному характері економічних процесів. Теорія самоорганізації чітко визначає принципи, яких необхідно дотримуватися, щоб вийти з кризи й забезпечити динамічний економічний розвиток економіки. Вони не є чимось абсолютно новим, небаченим раніше і пояснюються закономірностями певного типу ринкової системи, що самоорганізується. В Україні протягом багатьох років відбувався злам адміністративної системи і сьогодні нічого не залишається, як звернутися до адміністративних заходів конструювання ринкового середовища. До речі, такий сценарій — не виняток. Держава в розвиненій ринковій економіці може менше втручатися в неї, однак в умовах зламу системи їй слід відігравати провідну організаційну роль. І в цьому найбільше протиріччя сучасного моменту в економіці України. Таким чином, Україна знову опинилася на шляху свідомого конструювання всіх елементів ринкової системи, коли роль держави повинна бути надзвичайно високою.

Список літератури

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. — М. : Эксмо, 2007. — 864 с.
2. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 1. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 2000. — 864 с.
3. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен. — М. : Прогресс, 1995. — 496 с.
4. Штиль Х. П. Государство и экономика: сотрудничество и конфронтация / Х. П. Штиль // Проблемы теории и практики управления. — 2000. — № 5. — С. 36–39.
5. История экономической мысли : курс лекций. — М. : Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ», Издательство ЭКМОС, 1998. — 248 с.
6. Мизес Л. Либерализм в классической традиции / Л. Мизес. — М. : Социум; Экономика, 2001. — 239 с.
7. Хайек Ф. А. Индивидуализм и экономический порядок / Ф. А. Хайек. — М. : Изограф, 2001. — 256 с.
8. Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy / J. Tinbergen. — Amsterdam, North Holland Publishing Company, 1952. — 78 p.
9. Манделл Р. Международная торговля и мобильность факторов [Электронный ресурс] / Р. Манделл. — Режим доступа : http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-41_Mundell.pdf.
10. Сакс Дж. Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Д. Сакс, Ф. Б. Ларрен ; пер. с англ. — М. : Дело, 1999. — 848 с.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [пер. с англ. А. Н. Нес-теренко] / Д. Норт. — М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 180 с.